

Recente vondsten van Genaald schapengras (*Festuca ovina* L.) op de Veluwe

Rense Haveman* & Marije van Ravensberg**

* Hammarskjöldpark 7, 6671 BN Zetten

** Bantuinweg 34, 3911 MZ Rhenen

Recent records of *Festuca ovina* L. in the Veluwe area, the Netherlands

In the Netherlands, *Festuca ovina* s. str. (= *F. ovina* subsp. *hirtula*) is a very rare taxon, which has often been overlooked. A number of new records is reported from the Veluwe area, all on military ranges, growing in pioneer grasslands (Spargulo-Corynephorum), dense grasslands on sand (Trifolio-Festucetalia), heathlands (Genisto anglicae-Callunetum), mesophyllous fringes (Melampyro-Holcetea), and Scotch Pine forests (Leucobryo-Pinetum empetretosum).

Inleiding

Het genus *Festuca* (Zwenkgras) wordt door velen één van de moeilijkste grassengeslachten gevonden die in Nederland voorkomen. Met name binnen de fijnbladige soorten van het *Festuca ovina*-aggregaat (Schapengras) is door diverse Europese auteurs een veelheid aan soorten en ondersoorten onderscheiden.^{1 2} Een eenduidige determinatie is niet altijd even gemakkelijk. In navolging van De Wilde-Duyfjes⁴, die in de jaren 60 van de twintigste eeuw de collecties van het Rijksherbarium en de Koninklijke Nederlandse Botanische Vereniging reviseerde, werden tot en met de 21^e druk van de Flora van Nederland³ drie in Nederland voorkomende ondersoorten van *Festuca ovina* onderscheiden. In overeenstemming met de gangbare taxonomische opvattingen in de Europese literatuur worden deze drie taxa nu ook in de nieuwste druk van Heukels' Flora van Nederland⁵ als aparte soorten beschouwd, en wel onder de namen *Festuca filiformis* Pourr. (Fijn schapengras), *Festuca cinerea* Vill. (Hard schapengras) en *Festuca ovina* L. (Genaald schapengras).

De verspreiding van de laatste twee soorten in Nederland is slecht bekend, hetgeen kan worden geïllustreerd aan de hand van de Atlas van de Nederlandse Flora.^{6 7} In het eerste deel ervan wordt *Festuca cinerea* als zelfstandig taxon behandeld (*Festuca ovina* L. subsp. *cinerea* (Vill.) Duyfjes), maar in het derde deel is slechts één kaartje opgenomen, en wel van *Festuca ovina* s.l., met de opmerking: "Splitsing niet door te voeren", waarmee bedoeld wordt dat het niet mogelijk leek om voor de (onder)soorten in dit complex *afzonderlijke kaartjes* te publiceren.⁷ Oorzaak hiervan is de onvoldoende kennis van *Festuca ovina* en *F. cinerea* bij veel floristen, welke voortkomt uit onduidelijkheden over de kenmerken. Sinds de publicatie van De Wilde-Duyfjes is de 'echte' *Festuca ovina* steeds als de zeldzaamste van de drie soorten in Nederland beschouwd; deze wordt vermeld van het Zuid-Limburgs, Subcentreuroop en Gelders floradistrict.⁵ Verondersteld wordt dat *Festuca ovina* sterk is achteruitgegaan, gezien zijn voorkomen op het Voorstel voor de Rode Lijst⁸ met

de aanduiding ‘ernstig bedreigd’. Vondsten uit 2001 en 2002 op de Veluwe maken echter duidelijk dat Genaald schapengras nog steeds op de pleistocene zandgronden voorkomt.

Recente vondsten

In de zomer van 2001 werd tijdens een vegetatiekundige inventarisatie van het Stroese Zand op de Midden-Veluwe⁹ – uitgevoerd in het kader van het project ‘Inventarisatie en Monitoring van Natuurwaarden op Defensie terreinen’ – een opvallende, meestal donkergroene *Festuca* aangetroffen met genaalde kafjes, waarvan het vermoeden rees dat het *Festuca ovina* zou kunnen zijn. In het voorjaar van 2002 werd in dezelfde omgeving een tweede defensie terrein geïnventariseerd, te weten het Garderense Veld. Ook hier werd op verschillende plaatsen dezelfde *Festuca*-soort gevonden. Bovendien bleek de door ons eerder in 1997 op de Ginkelse Heide gevonden *Festuca* óók tot dit type te behoren en vonden we dit taxon ook nog eens tijdens een vegetatiekundecursus van de KNNV op een heideterreintje van Staatsbosbeheer tussen Voorthuizen en Putten. Determinatie van het materiaal en vergelijking met het materiaal van het *Festuca ovina*-complex dat aanwezig is in het Nationaal Herbarium Nederland te Leiden maakte duidelijk dat het inderdaad Genaald schapengras betrof. De recente vondsten komen uit de hokken 172-471, 178-449, 178-467, 178-468, 178-472, 179-467, 179-471 en 179-472.

Deze vondsten, gedaan in een relatief kort tijdsbestek, doen vermoeden dat *Festuca ovina* in Nederland niet in die sterke mate achteruit is gegaan als gesuggereerd wordt door zijn status op de Rode Lijst. *Festuca ovina* s. str. blijft nog steeds een zeer zeldzaam taxon in Nederland, maar de soort wordt waarschijnlijk ook wel eens over het hoofd gezien. Ook in de andere gebieden waar deze soort voorheen is aangetroffen – op de Utrechtse Heuvelrug, op de Veluwe en aan de Veluwezoom, in de Achterhoek en bij Nijmegen – zou hij nog steeds onopgemerkt kunnen voorkomen.

Heukels’ Flora van Nederland⁵ geeft een zeer globale omschrijving van de standplaatsen: “op stuifzanden, heiden en in bosranden; ook op zinkhoudende grond”. Om inzicht te krijgen in de huidige standplaatsen op de Veluwe zijn vegetatieopnamen gemaakt, die elders worden gepubliceerd.⁹ De groeiplaatsen maken in generlei opzicht de indruk onnatuurlijk te zijn. Hoewel allerlei *Festuca*-soorten worden ingezaaid, bijvoorbeeld in wegbermen, op vliegvelden, en in gazons, komt *Festuca ovina* op de genoemde terreinen niet voor op ingezaaide delen, maar alleen in halfnatuurlijke begroeiingen. Uit de gemaakte opnamen blijkt dat *Festuca ovina* niet kieskeurig is in de keuze van het vegetatietype waarin hij groeit. Reeds in de eerste stadia van de successie is de soort te vinden, zoals op het Stroese Zand in een licht verstoorde variant van het Spergulo-Corynephorum typicum. Verder is de soort aangetroffen in heiden van het Genisto-Callunetum typicum, in open en meer gesloten graslanden van de Trifolio-Festucetalia (waar hij hoge bedekkingen kan bereiken) en heischrale graslanden van het Polygalo vulgaris-Nardetum. Bovendien is de soort op het Garderense Veld veel aangetroffen in zomen van het Melampyrium

pratensis, waarvan geen opnamen beschikbaar zijn, samen met bijvoorbeeld *Hieracium laevigatum*. Ten slotte is *Festuca ovina* gevonden in een aangeplant dennenbos dat tot het Leucobryo-Pinetum empetretosum gerekend wordt. Waarschijnlijk kan *Festuca ovina* opgevat worden als kensoort van de Koelerio-Corynephoretea, waarbinnen het zwaartepunt ligt in de binnenlandse associaties van het Corynephorion canescentis en het Plantagini-Festucion. Op zinkhoudende bodems langs de Geul in Zuid-Limburg komt een vorm van *Festuca ovina* voor in begroeiingen van het Plantagini-Festucion, namelijk in het Festuco-Thymetum violetosum calaminariae.¹⁰

Soorten waarmee *Festuca ovina* in de opnamen van de genoemde Veluwe terreinen het meest frequent wordt aangetroffen zijn *Rumex acetosella*, *Hypnum jutlandicum*, *Deschampsia flexuosa*, *Hypochaeris radicata*, *Calluna vulgaris*, *Dicranum*

Fig. 1. Aartjes van *Festuca ovina* L. en *Festuca filiformis* Pourr. Foto: Raymond van der Wijngaart.

scoparium, *Agrostis capillaris*, *Pinus sylvestris* en *Festuca filiformis*. Het betreft echter slechts tien opnamen, en conclusies kunnen hier dus nauwelijks aan verbonden worden.

In de *Festuca ovina*-literatuur wordt wel gesteld dat de 'echte' subsp. *ovina* in westelijk Europa ontbreekt^{11 12}, en dat het taxon dat wij op de Veluwe gevonden hebben behoort tot subsp. *hirtula* (Hack. ex Travis) M.J.Wilk. Een opvallend kenmerk van al ons materiaal is dat de lemma's vrij dicht en kort behaard zijn (Fig. 1), een kenmerk dat inderdaad opgegeven wordt voor subsp. *hirtula*. In het veld is dit ook het opvallendste kenmerk om *F. filiformis* en *F. ovina* van elkaar te onderscheiden, samen met de forsere aartjes van *F. ovina*.

1. J.W. Adler, K. Oswald & R. Fischer. 1994. Exkursionsflora von Österreich. Wenen.
2. E. Oberdorfer. 1994. Pflanzensoziologische Exkursionsflora. Stuttgart.
3. R. van der Meijden (red.). 1983. Heukels/Van der Meijden Flora van Nederland, ed. 20. Groningen.
4. B.E.E. de Wilde-Duyfjes. 1964. *Festuca ovina* L., s.l. en *Festuca rubra* L., s.l. in Nederland. *Gorteria* 2: 40–48.
5. R. van der Meijden. 1990. Heukels' Flora van Nederland, 22e druk: 474. Groningen.
6. J. Mennema, A.J. Quené-Boterenbrood & C.L. Plate (red.). 1980. Atlas van de Nederlandse Flora 1: 111. Amsterdam.
7. R. van der Meijden, C.L. Plate & E.J. Weeda. 1989. Atlas van de Nederlandse Flora 3: 72. Leiden.
8. R. van der Meijden, B. Odé, C.L.G. Groen, J.P.M. Witte & D. Bal. 2000. Bedreigde en kwetsbare vaatplanten in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. *Gorteria* 26: 85–208.
9. R. van der Wijngaart & R. Pahlplatz. In prep. Garderense Veld en Stroese Zand. Inventarisatie en Monitoring van Natuurwaarden op Defensieterreinen. Rapport DGW&T, Wageningen.
10. E.J. Weeda, H. Doing & J.H.J. Schaminée. 1996. *Koelerio-Corynephoretea*. In: J.H.J. Schaminée, A.H.F. Stortelder & E.J. Weeda (red.), *De vegetatie van Nederland* 3: 61–144. Leiden.
11. J. Lambinon, J.E. de Langhe, L. Delvosalle & J. Duvigneaud. 1998. Flora van België, het Groothertogdom Luxemburg, Noord-Frankrijk en de aangrenzende gebieden, 3e druk: 894. Meise.
12. mondelinge mededeling prof. Patzke, Aachen.